

La cultura talaiòtica, una revolució social

La cultura talaiòtica esdevé una arquitectura característica de les Illes Balears, específicament de Mallorca i Menorca. Aquesta arquitectura monumental d'aspecte turriforme ha suposat un profund canvi social respecte a la precedent. Així, la nova manera d'organitzar l'espai habitat i la nova ordenació territorial, entre d'altres aspectes, han situat aquesta entre les grans cultures continentals com ara els ibers, gals, líbio-fenícis o celtibers.

Gran talaiot del poblat de Torelló de l'illa de Menorca. A aquest tipus d'arquitectura turriforme se li atribueix l'explicació del naixement de la cultura balearica.

La cultura talaiòtica és una entitat arqueològica característica de les Balears en el significat geogràfic estricte del món antic, és a dir, de Mallorca i Menorca. Està caracteritzada, sobretot, per una arquitectura monumental d'aspecte turriforme, que el llenguatge popular sancionà com a *talaiots* i tal denominació va acabar incorporant-se al discurs científic. L'espectacularitat d'aquesta arquitectura va atreure des de ben antic l'atenció dels erudits, que la incorporaren dintre de l'explicació singular dels orígens de les gents de Balears.

Els primers intents d'explicació científica del poblament prehistòric balear continuaren considerant aquesta arquitectura turriforme, i particularment el talaiot, com l'eix sobre el qual girava tota la prehistòria de les illes. Un denominador comú de tota la historiografia que ha

tractat el tema, fins pràcticament els nostres dies, ha estat atribuir els orígens d'aquesta cultura a l'assentament de grups humans que introduïren en les illes aquest tipus d'arquitectura ciclòpia. L'origen, manera i moment en què aquesta migració massiva es va produir ha estat tema de llargues discussions. Ja en el nostre segle, va seguir una concepció difusionista i invasionista que atribuï l'origen de la cultura talaiòtica a la dispersió dels "pobles del mar" per diferents entorns del Mediterrani central. L'eventual identificació de la població sardo-nuràgica amb una de les ètnies que configurà l'amalgama dels pobles del mar i l'aparent similitud formal entre l'arquitectura turriforme nuràgica i la talaiòtica va donar mostres de gran credibilitat a aquest model dels orígens de la cultura talaiòtica que emparentava els

sards, torreans i talaiòtics com a components d'una onada poblacional comuna.

Els treballs arqueològics dels últims anys i, particularment, la cronologia absoluta proporcionada per l'isòtop C14 han contribuït a invalidar aquests plantejaments i a proporcionar una visió més d'acord amb la realitat del registre arqueològic. De forma que avui dia té major solidesa un model d'evolució autòctona motivat per causes fonamentalment endògenes, per bé que sense negar connexions amb l'exterior molt intenses, com demostra la presència d'instruments de bronze amb gran quantitat d'estany, mineral inexistent a les illes, juntament amb objectes d'ivori i faiança.

Marc cronològic dels orígens. Tradicionalment s'ha considerat que les primeres manifestacions plenament talaiòtiques s'iniciaven entre 1540 aC i 1490 aC, datacions obtingudes a partir de senyals carbons procedents del turriforme escalonat de Pula i de l'abric de Son Matge, en el cas de l'illa de Mallorca. També per a Menorca s'ha postulat una datació molt alta per als inicis de la cultura talaiòtica a partir de datacions absolutes procedents del naviforme de Cala Blanca (1580 aC) i Trebelúger (1320 aC), entre altres. No obstant això, l'inconvenient per a admetre aquestes datacions és la molt escassa representativitat d'aquestes mostres, és a dir, els contextos en què foren obtingudes no es corresponen amb manifestacions que puguem atribuir amb seguretat a la cultura talaiòtica. Al contrari, existeixen fundades raons per a pensar que foren exhumades en ambients culturals clarament pre-talaiòtics (cas de Cala Blanca i Son Matge), o bé procedeixen de paleosòls o sediments subjacents a les pròpies manifestacions talaiòtiques.

Si admetem que les manifestacions més genuïnes de la cultura talaiòtica són l'arquitectura ciclòpia turriforme, l'organització de les comunitats en poblats densos i apinyats entorn a les torres, l'aparició de centres cerimonials possiblement compartits per diverses comunitats, així com noves manifestacions funeràries, ara per ara no hi ha cap datació absoluta lligada a aquestes mostres arqueològiques que remunten amb cla-

redat la data aproximada del 1100 aC.

La documentació arqueològica ben contrastada ens indica que en el període que va aproximadament des del 1200 al 1000 aC la població continuen vivint en els poblats de naviformes sense canvis substancials en l'ús del territori ni en l'organització social. Encara que també és cert que comencen a sorgir alguns assentaments que ja configuren la seua ordenació espacial d'una forma molt distinta al tradicional poblament de naviformes.

Guerrer trobat en el recinte sacre de Son Favàr (Mallorca).

També en aquest tram temporal es detecten alguns abandons de naviformes o altres estructures contemporànies que són amortitzats per tal de construir-hi damunt edificis turriformes com ara el cas de s'Illot (1190 aC), a Mallorca. D'altra banda, molts altres grups de població, si no la majoria, continuen vivint en poblats naviformes fins aproximadament el 900/850 aC.

Generalment s'havia considerat que la cultura talaiòtica era una manifestació genuïna de les cultures del bronze mitjà/final d'ambients illencs mediterranis. No obstant això, la documentació arqueològica amb cronologia absoluta ben contrastada ens indica que, si bé les primeres i tímides manifestacions culturals talaiòtiques poden afonar les arrels

en el bronze final, el vertader desenvolupament d'aquesta entitat arqueològica és ja una cultura del Ferro. Precisament, l'existència del talaiot clàssic (torre de planta circular o quadrada), malgrat haver donat nom a aquesta cultura, no pot rastrejar-se abans del 850 aC. Datacions obtingudes en Son Fornés (880 aC) i Son Ferrandell (870 aC) a Mallorca, així com en Sant Agustí (870 aC) a Menorca.

Aquesta nova situació ens obliga a replantejar els fenòmens de contemporaneïtat amb altres cultures del Mediterrani central i occidental. Sense pretendre, ni de bon tros, que pugui haver-hi una relació directa de causa efecte, és també necessari tenir ben present que la primera fase de la colonització fenícia a Occident es desenvolupa durant aquest mateix període de temps. D'aquesta forma, datacions absolutes de contextos indígenes peninsulars en els quals apareixen les primeres importacions fenícies, com passa en Acinip, es comencen a detectar cap al 910 aC. D'igual manera sabem que el començament de les primeres colònies occidentals fenícies de Màlaga i Cadis, així com la de la Fonteta, en la desembocadura del riu Segura, estaven ja en funcionament entre el 900 i el 800 aC, sempre segons les datacions que ens proporciona el C14 calibrat.

En aquesta mateixa línia convé també recordar que, per al cas balear, l'arribada del ferro comença a constatar-se cap al 900 aC, o tal vegada un poc abans, com pareix indicar una datació de la necròpolis menorquina coneguda com es Forat de ses Aritges.

Els assentaments d'hàbitat: poblats i centres cerimonials. Un dels elements que distingeix la fase talaiòtica de la precedent és una manera peculiar d'organitzar l'espai habitat, així com una ordenació territorial també diferent, el que constitueix, sens dubte, dos dels més sòlids símptomes de profund canvi social respecte a l'etapa anterior. Els poblats, lluny d'organitzar-se en forma de llogarets oberts amb naviformes dispersos en l'espai comunal, es configuren ara com a conjunts d'edificacions domèstiques agrupades entorn d'un edifici turriforme. Els més antics són d'es-

tractura arquitectònica distinta del talaiot clàssic. L'espai habitat sol aparèixer voltant per una muralla de tècnica ciclòpia, com bé podem veure en el poblat de ses Païsses, que és una de les millores conservades.

No lluny dels poblats és possible localitzar el que podríem denominar "centres cerimonials", constituïts bàsicament per elements arquitectònics de prestigi, principalment turriformes (túmuls, monuments escalonats, talaiots), alineats en un eix longitudinal i en combinacions molt distintes. Segurament, en un moment més avançat, a molts d'aquests conjunts se'ls afegeix un santuari. A tenor també de les dades de cronologia absoluta disponibles, pareix que els elements arquitectònics més antics d'aquest grup podrien ser els monuments escalonats complexos com el de Son Oms. Aquesta disposició dels centres cerimonials no es manifesta d'igual forma a Menorca, on la taula pareix l'element aglutinador, juntament amb un gran talaiot, de les activitats socioreligioses de la comunitat.

Altres turriformes apareixen aïllats i ubicats a vegades en llocs geogràficament significatius, segurament amb una funció afegida de marcadors territorials.

Pareix indubtable que durant la cultura talaiòtica es produeix una dicotomia notabilíssima entre l'arquitectura lligada a les funcions quotidianes i de subsistència bàsica de la família, en la qual s'inverteix un esforç assumible pels membres de la unitat familiar i uns models arquitectònics deliberadament desproporcionats en la relació volum i espai útil i amb predomini de l'aspecte exterior de turriforme.

Encara que, en molts casos, la funció concreta de les estructures turriformes se'ns escapa, per a la majoria d'investigadors l'existència d'una arquitectura monumental, clarament diferenciada de la domèstica i, sobretot, la presència de centres cerimonials compartits per diverses comunitats són els símptomes més evidents d'una organització política jerarquitzada i basada en cacics. A això, sens dubte, podem afegir alguns indicadors més com l'ús d'aixovars que ens identifiquen uns *status* diferenciats en les sepultures d'alguns individus.

La societat talaiòtica comparteix amb moltes d'altres de continentals del bronze final i de l'edat del ferro una ritualització intensa de determinats esdeveniments socials com els ritus de pas, els matrimonis, la iniciació del guerrer, els relacionats amb la fecunditat, els canvis d'estació i la renovació periòdica de la naturalesa i, d'igual forma, altres amb una transcendència més directa en l'esfera de la producció o l'economia, com els actes redistributius, l'accés a les pas-

Imatge del famós protom taurí de Talapí de l'illa de Mallorca.

tures d'estiu i l'organització d'una transhumància a petita escala, etc. No sembla molt arriscat pensar que moltes d'aquestes cerimònies podien desenvolupar-se en el marc d'aquesta arquitectura edificada. A finals de la cultura talaiòtica, el santuari mallorquí i la taula menorquina pareixen concentrar les principals manifestacions religioses, fins i tot fins ben entrada la dominació romana de les illes.

El registre arqueològic d'aquestes estructures templàries ens mostra sistemàticament la presència de quantitats ingents de caps de bestiar que foren sacrificats, consumits i segurament redistribuïts en solemnes cerimònies col·lectives. Igual com a les Balears, aquests sacrificis van perdurar entre molts pobles pastors d'Hispania fins ben entrada

la romanització. Així, Estrabó ens relata (III, 3, 7) dels lysitanos: "Mengen principalment carn de cabró, i també captius i cavalls; solen fer hecatombes de cada espècie de víctima, a l'ús grec, i per dir-ho al mode de Píndar, n'immolen més d'un centenar".

Segurament, com assenyalen algunes troballes, aquestes litúrgies haurien estat presidides per estatuets de bous, com la de la Taula de Torralba, o per protoms del mateix animal com els molt famosos de Son Corró o Talapí a Mallorca. Aquestes *hierofanias* s'acompanyen també d'unes estàtues de bronze que representen guerrers nus, coberts amb casc i brandant llança i escut, tan conegudes com les aparegudes al recinte sacre de son Favar o sa Roca Roja.

Des del segle VI aC les importacions ceràmiques, principalment les àmfores, comencen a arribar a les comunitats indígenes i el vi, com un element exòtic de prestigi, s'incorpora, de manera cada vegada més regular, als festejos comunals de la cultura talaiòtica. A finals del V o principis del IV aC les relacions amb l'exterior, principalment amb els púnics d'Eivissa, fan un canvi substancial amb l'aparició d'un establiment colonial de tipus *emporion* o factoria com el documentat a l'illot mallorquí de Na Guardis. Paral·lelament, molts barons indígenes s'enrolen en els exèrcits cartaginesos com a tropes lleugeres expertes en el maneig de la fona i d'aquesta forma passen llargs períodes de temps convivint amb altres mercenaris continentals, entre ells els ibers i nord-africans.

La conquesta romana de les illes i la fundació de Palma i Pollentia l'any 123 aC s'ha pres com a moment final de la cultura talaiòtica. Tanmateix, sabem que durant molt de temps continua un pujant món indígena en les illes, que en molts casos continua habitant els seus antics poblats, com ens indica l'aparició de ceràmiques imperials. No obstant això, la romanització acaba apagant una cultura que, amb canvis notables al llarg del temps, no havia perdut una gran originalitat respecte als seus veïns continentals, com els ibers, gals, líbio-fenícis o celtibers.